

*Голові разової спеціалізованої
вченої ради Державного університету
«Житомирська політехніка»
доктору економічних наук, доценту
Ірині АБРАМОВІЙ*

**ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА**

доктора економічних наук, професора, професора кафедри світового
господарства і міжнародних економічних відносин

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕЗНІКОВОЇ Наталії Володимирівни

на дисертаційну роботу **ОЛЕКСУНЬ Надії Олександрівни**

на тему «Продовольча безпека України в контексті гібридних загроз та
економічної стійкості»,

що подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 25

«Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону»

за спеціальністю 256 «Національна безпека

(за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Продовольча безпека належить до фундаментальних складових національної безпеки будь-якої держави, оскільки безпосередньо визначає життєздатність населення, рівень соціальної стабільності та стан економічної стійкості країни. Її забезпечення виходить далеко за межі суто аграрної проблематики, охоплюючи питання функціонування продовольчого ринку, рівня доходів та купівельної спроможності громадян, безпечності й якості харчових продуктів, а також здатності держави протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Саме тому продовольча безпека дедалі частіше розглядається не як галузеве, а як стратегічне питання, що інтегроване у систему національної безпеки держави.

Сучасний стан глобальної продовольчої системи характеризується загостренням низки взаємопов'язаних викликів. Відповідно до даних Глобального звіту про продовольчі кризи, підготовленого Продовольчою та

сільськогосподарською організацією ООН спільно з Глобальною мережею з протидії продовольчим кризам, кількість осіб, які перебувають у стані гострої продовольчої небезпеки, упродовж останніх років неухильно зростала, а чисельність тих, хто стикається з катастрофічними проявами голоду, досягла рекордних значень за весь період спостережень. Домінуючим чинником такої дестабілізації залишаються збройні конфлікти, які у поєднанні з кліматичними змінами, економічною нестабільністю, міграційними процесами та порушенням логістичних ланцюгів формують комплексний тиск на продовольчі системи окремих держав і світу загалом. Водночас в умовах поступового скорочення обсягів фінансування програм міжнародної гуманітарної допомоги держави та міжнародна спільнота дедалі активніше звертаються до інституційних механізмів перерозподілу продовольства, підвищення стійкості внутрішніх продовольчих систем та зменшення залежності вразливих категорій населення від зовнішньої підтримки.

Особливої гостроти проблематика забезпечення продовольчої безпеки набула в Україні в умовах повномасштабної війни. Воєнні дії спричинили окупацію частини територій, мінування значних площ сільськогосподарських угідь, руйнування виробничої, складської, транспортної та енергетичної інфраструктури аграрного сектору, а також блокування морських логістичних шляхів, через які традиційно експортувалася суттєва частка вітчизняного продовольства. Наслідком цих процесів стало не лише скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, але й зниження економічної доступності продовольства для населення, поглиблення регіональних диспропорцій та зростання соціальної вразливості окремих його категорій, зокрема внутрішньо переміщених осіб, мешканців прифронтових регіонів, пенсіонерів та домогосподарств, очолюваних жінками. Україна, яка до початку війни була вагомим учасником світового аграрного ринку, фактично увійшла до переліку держав, що стикаються з продовольчими кризами, що є безпрецедентною ситуацією для країни із середнім рівнем доходів.

Виняткова актуальність дослідження зумовлена тим, що згадані загрози мають переважно гібридний характер, оскільки поєднують безпосередні воєнні дії з економічним тиском, інформаційними впливами, руйнуванням критичної інфраструктури та дестабілізацією внутрішнього продовольчого ринку. За таких умов забезпечення продовольчої безпеки стає невіддільним від загального завдання посилення економічної стійкості держави, її здатності адаптуватися до кризових явищ та відновлювати функціонування агропродовольчої системи. Додатковим чинником, що актуалізує обрану тематику, є євроінтеграційний курс України, реалізація якого потребує гармонізації національної політики у сфері продовольчої безпеки з європейськими стандартами та запровадження превентивних механізмів реагування на кризові явища.

Викладене дає підстави стверджувати, що обґрунтування теоретико-методичних положень та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості є важливим і своєчасним науковим завданням. Саме тому тема дисертації Олексунь Н.О. є актуальною не лише з наукової, але й з прикладної точки зору, оскільки одержані результати можуть бути використані при удосконаленні державної політики у сфері національної та продовольчої безпеки, а також при формуванні механізмів постконфліктного відновлення аграрного сектору. Дисертантка обрала для опрацювання низку найбільш актуальних питань, пов'язаних із процесом забезпечення продовольчої безпеки України, оцінюванням впливу гібридних загроз на агропродовольчу систему, аналізом міжнародного досвіду та формуванням механізму підвищення рівня продовольчої безпеки держави, а саме дослідження відзначається науковою новизною, достатнім ступенем обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які виносяться на захист.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Про практичну та наукову цінність дисертації свідчить те, що дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Державного

університету «Житомирська політехніка» за темами: «Публічне управління в умовах геополітичних загроз», «Забезпечення національної стійкості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення» (номер державної реєстрації 0124U004109). У межах зазначених тем здобувачкою проведено дослідження, пов'язані з визначенням гібридних загроз та обґрунтуванням напрямів забезпечення продовольчої безпеки держави.

Вищезазначене обумовлює своєчасність дисертаційного дослідження та підтверджує його відповідність сучасним науковим і практичним потребам у сфері національної безпеки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Рецензована дисертаційна робота характеризується комплексним та системним підходом до предмета дослідження. Наукові висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані здобувачкою, відзначаються належним ступенем достовірності та обґрунтованості, що вимагається від такого роду кваліфікаційних наукових праць.

На користь ґрунтовного характеру проведеного дослідження свідчить комплексний підхід, обраний авторкою, до використання науково-методологічних, нормативно-правових, статистичних та аналітичних джерел. Науково-теоретичне підґрунтя роботи становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам продовольчої безпеки, національної безпеки, гібридних загроз, економічної стійкості, державної політики та функціонування агропродовольчих систем.

Нормативною основою дисертації є закони України, стратегії, концепції, державні програми, нормативно-правові акти у сфері продовольчої та національної безпеки, а також документи міжнародних організацій. Інформаційну базу дослідження становлять статистичні дані Державної служби статистики України, дані міжнародних індексів і рейтингів, аналітичні матеріали міжнародних організацій, наукові публікації, матеріали конференцій та результати власних узагальнень здобувачки.

У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, серед яких логіко-діалектичний метод, метод системного аналізу та синтезу, структурно-функціональний метод, статистичний метод, контент-аналіз, методи узагальнення, систематизації, індукції та дедукції. Застосування зазначених методів дозволило авторці забезпечити належний рівень аргументації теоретичних положень, аналітичних висновків і практичних рекомендацій.

Як і належить ґрунтовній кваліфікаційній науковій праці, дисертаційне дослідження розпочинається зі вступу, містить три розділи, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний аналіз змісту дисертації свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається належним науковим рівнем.

Постановка мети і завдань, визначення об'єкта та предмета дослідження мають чіткий та зрозумілий вигляд і повною мірою відповідають загальній логіці наукового пошуку. Мета дисертаційного дослідження, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості, у цілому досягнута.

Об'єктом дослідження визначено процес забезпечення продовольчої безпеки держави. Предметом дослідження теоретичні, методичні та прикладні аспекти забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості, що цілком відповідає проблематиці дисертаційних досліджень за спеціальністю 256 «Національна безпека».

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці науково-методичних положень і практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України в умовах гібридних загроз, удосконалення методичних підходів до її оцінки, визначення системи загроз та формування механізму підвищення рівня продовольчої безпеки держави.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих наукових працях. Основні положення та результати дисертації висвітлено у 9 наукових працях, з яких: 1 стаття опублікована у виданні, що включене до міжнародних наукометричних баз; 3 статті – у вітчизняних фахових виданнях; 5 тез доповідей – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Аналіз опублікованих здобувачкою наукових статей та тез доповідей дозволяє дійти висновку про належну повноту викладу основних наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційній роботі.

Оцінка змісту дисертації. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Структура дисертації повністю відповідає окресленій меті та завданням дослідження і дозволила здобувачці найбільш повно охопити предмет дослідження, а опоненту – простежити авторський задум, логіку та послідовність представленого наукового дослідження. Дисертанткою виконано умови, що висуваються до такого виду кваліфікаційних наукових праць.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У розділі 1 дисертації *«Теоретико-методичні положення забезпечення продовольчої безпеки як компоненти національної безпеки держави»* здобувачкою досліджено понятійно-категоріальний апарат продовольчої безпеки та її місце в системі національної безпеки держави, проаналізовано нормативно-правове забезпечення продовольчої безпеки України, а також

проведено бібліометричний аналіз досліджень проблем забезпечення продовольчої безпеки.

Вартою підтримки є позиція авторки щодо розгляду продовольчої безпеки як комплексної характеристики стану соціально-економічної системи держави та стійкості агропродовольчої системи, за якої забезпечується безперервний і рівний доступ населення до якісного та безпечного продовольства, а також здатність системи адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Слушними видаються погляди здобувачки щодо необхідності обґрунтування місця продовольчої безпеки в системі національної безпеки, оскільки продовольча безпека тісно пов'язана з економічною, соціальною, екологічною, інформаційною та воєнною безпекою держави. Позитивної оцінки заслуговує також проведений бібліометричний аналіз, який дав змогу визначити міждисциплінарний характер досліджень продовольчої безпеки та окреслити основні напрями наукового пошуку в цій сфері.

У розділі 2 *«Стан і тенденції забезпечення продовольчої безпеки в Україні та світі»* здобувачкою систематизовано сучасні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки держави, проаналізовано тенденції світової продовольчої безпеки в умовах сучасних викликів, а також досліджено стан продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Заслуговує на схвалення проведений авторкою аналіз міжнародних та національних підходів до оцінки продовольчої безпеки, зокрема GFSI, FIES, IPC, GHI, ND-GAIN та чинних національних методичних підходів. Авторкою обґрунтовано, що в умовах воєнного стану традиційні підходи до оцінювання продовольчої безпеки потребують удосконалення, оскільки значна частина статистичних даних є обмеженою, неповною або недоступною, а регіональні диспропорції, соціальна вразливість населення та фізична доступність продовольства не завжди належно відображаються у наявних методиках.

У розділі 3 *«Напрями удосконалення системи забезпечення продовольчої безпеки держави»* досліджено міжнародні практики

забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз та запропоновано механізм підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Особливої уваги заслуговує запропонований авторкою механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави, який ґрунтується на принципах комплексності, збалансованості, економічної ефективності, стійкості, соціальної орієнтованості, партнерства та координації, що відповідає сучасним потребам забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у розвитку теоретичних положень та удосконаленні науково-методичних і прикладних аспектів забезпечення продовольчої безпеки України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.

Найбільш вагомим результатом, що визначає наукову новизну роботи, на наш погляд, є *удосконалений дисертанткою методичний підхід до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави в умовах воєнного стану.* Цінність цього положення зумовлена тим, що чинна національна методика, яка спирається переважно на офіційну статистичну інформацію, фактично втрачає дієвість у воєнних умовах через недоступність частини даних та недостатнє врахування фізичної доступності продовольства у прифронтових регіонах. Запропоноване здобувачкою поєднання інструментарію міжнародних методик із національними індикаторами та використання результатів опитувань домогосподарств за шкалою FIES і експертних оцінок дозволяє сформувати достовірнішу картину стану продовольчої безпеки навіть за умов обмеженої статистичної бази, що має беззаперечну теоретичну та практичну значимість.

Не менш важливим є *запропонований у дисертації механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави в контексті гібридних загроз та економічної стійкості.* Заслуговує на схвалення те, що авторка представила його не як набір розрізнених антикризових заходів, а як цілісну

систему взаємопов'язаних принципів, економічних, правових, інституційних, освітніх та інноваційно-технологічних інструментів, напрямів реалізації та моніторингово-оціночних процедур. На відміну від поширених підходів, орієнтованих переважно на подолання наслідків окремих кризових проявів, запропонований механізм спрямований на формування довгострокової стійкості та адаптивності агропродовольчої системи, що відповідає сучасним потребам як воєнного часу, так і післявоєнного відновлення.

Окремої уваги заслуговує *науково-методичний підхід до систематизації загроз продовольчій безпеці*. Дисертантці вдалося запропонувати комплексне бачення, яке, на відміну від наявних підходів, що розглядають загрози переважно крізь призму економічних або природних чинників, охоплює воєнні, логістичні та зовнішньоторговельні, економічні, соціально-демографічні, інституційні, екологічно-кліматичні та інформаційні блоки і враховує специфіку саме гібридного впливу, за якого військові дії поєднуються з економічним тиском, інформаційними атаками та руйнуванням критичної інфраструктури. Така систематизація є вагомим внеском у наукові підходи до дослідження національної безпеки.

Подальшого розвитку у роботі набули також *обґрунтування напрямів адаптації міжнародного досвіду до умов України*, що спирається на аналіз практик Ізраїлю, Ефіопії та механізмів Всесвітньої продовольчої програми, та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема змісту понять «продовольча безпека держави» і «продовольча система» з акцентом на їхній вразливості до воєнних і гібридних впливів. Заслужують на підтримку й *аналітичні узагальнення авторки щодо диференційованого впливу війни на доступ до продовольства різних соціальних груп, а також встановлений нею переважно компенсаційний характер наявних заходів державної підтримки аграрного сектору*, що впливає з оцінювання результативності реалізації Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року.

Зазначені результати є достатньо аргументованими, мають теоретичне і практичне значення та відповідають заявленій меті дисертаційного дослідження.

Практичне значення отриманих результатів. Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що основні положення та пропозиції, одержані здобувачкою за результатами дослідження, доведено до рівня науково-методичних розробок і практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки в умовах гібридних загроз.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані органами державної влади та місцевого самоврядування при розробці стратегічних і програмних документів у сфері продовольчої безпеки, аграрної політики, національної стійкості та післявоєнного відновлення. Окремі положення роботи можуть бути корисними для удосконалення системи моніторингу продовольчої безпеки, формування регіональних програм підтримки аграрного сектору, розробки заходів реагування на гібридні загрози та посилення економічної стійкості держави.

Позитивно слід оцінити те, що результати дисертаційного дослідження знайшли практичне застосування у роботі Департаменту регіонального розвитку Житомирської обласної державної адміністрації, а також використовуються в освітньому процесі Державного університету «Житомирська політехніка» при викладанні дисциплін «Продовольча безпека» та «Національна безпека України».

Дискусійні положення, зауваження та пропозиції за змістом дисертації. Визначаючи актуальність проведеного здобувачкою дослідження, наукову новизну, належний теоретичний рівень, а також практичну значимість результатів, слід зазначити, що окремі положення дисертаційної роботи мають дискусійний характер, а деякі висновки потребують додаткової аргументації:

1. У п. 1.1 дисертантка виокремлює п'ять рівнів продовольчої безпеки, а саме рівень особи, домогосподарства, регіону, держави та глобальний рівень, і переконливо обґрунтовує їхній ієрархічний характер, за якого досягнення

кожного наступного рівня є можливим лише за умови забезпечення попереднього. Це положення є логічним, методологічно коректним і становить одну з вдалих сторін теоретичної частини дослідження. Разом із тим у подальшому викладі запропонована п'ятирівнева структура майже не застосовується як наскрізний аналітичний інструмент. У аналітичному розділі оцінювання стану продовольчої безпеки України здійснюється переважно на національному рівні, через звернення до Глобального індексу продовольчої безпеки, Глобального індексу голоду та індексу ND-GAIN, тоді як регіональний рівень та рівень домогосподарства, які в умовах війни є найбільш критичними з огляду на встановлені самою здобувачкою регіональні диспропорції та руйнування продовольчих систем у прифронтових громадах, залишаються недостатньо інтегрованими в авторську модель оцінювання. Подібним чином і при обґрунтуванні механізму підвищення рівня продовольчої безпеки у п. 3.2 запропонована ієрархія рівнів безпосередньо не використовується як структуротворча основа. Варто наголосити, що саме регіональний та локальний виміри є найбільш чутливими індикаторами продовольчого неблагополуччя в умовах війни, оскільки усереднені загальнодержавні показники здатні приховувати критичну ситуацію в окремих громадах, де доступ до продовольства порушено внаслідок бойових дій. Унаслідок цього виникає певний розрив між ґрунтовно опрацьованою у першому розділі теоретичною конструкцією рівнів та її прикладним застосуванням у наступних частинах роботи. Вважаємо, що послідовне проведення п'ятирівневого підходу через усю аналітичну частину, з виходом на побудову регіонально диференційованої системи моніторингу продовольчої безпеки, посилило б цілісність дослідження та повніше розкрило б евристичний потенціал самої авторської ієрархії рівнів.

2. У п. 2.1 дисертантка здійснила змістовну систематизацію міжнародних та національних підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки держави, навела їх порівняльну характеристику з виокремленням переваг і недоліків, що становить одну з сильних сторін роботи. Слід

зауважити, що кожна з аналізованих методик має власну інституційну природу та концептуальне підґрунтя, які доцільно враховувати при оцінюванні їх придатності для українських умов, а саме Глобальний індекс продовольчої безпеки (розроблений аналітичним підрозділом Economist Impact), Шкала досвіду продовольчої небезпеки FIES (запроваджена Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН у межах проєкту «Voices of the Hungry»), Інтегрована класифікація фаз продовольчої безпеки IPC (сформована міжвідомчим партнерством IPC Global Partners за участю ФАО та Всесвітньої продовольчої програми), Глобальний індекс голоду GHI (спільне видання організацій Welthungerhilfe та Concern Worldwide) та Глобальний індекс адаптації до кліматичних змін ND-GAIN (розроблений Університетом Нотр-Дам). Разом із тим зазначений аналіз має переважно описовий характер і не повною мірою демонструє, які саме елементи цих методик можуть бути реально адаптовані до українських умов. Хоча здобувачка обґрунтовано доводить, що жодна з методик не є універсальною, і пропонує поєднувати міжнародний інструментарій з національними індикаторами, у роботі недостатньо конкретизовано, які саме індикатори є найбільш придатними для використання в умовах воєнного стану, обмеженості статистичної інформації, регіональних диспропорцій та нерівного доступу населення до продовольства. Зокрема, залишається не до кінця розкритим, які компоненти індексу GFSI зберігають інформативність за відсутності повних статистичних даних, яким чином шкала FIES, що ґрунтується на опитуваннях домогосподарств, може компенсувати прогалини офіційної статистики у прифронтових регіонах, та які елементи фазової класифікації IPC, розробленої переважно для гострих гуманітарних криз, доцільно застосовувати в українському контексті. Перехід від описової характеристики методик до обґрунтування конкретного переліку адаптованих індикаторів, придатних для застосування саме в умовах воєнного стану, суттєво посилив би методичну цінність дослідження та практичну реалізованість запропонованого здобувачкою удосконаленого підходу.

3. Дисертаційне дослідження ґрунтовно охоплює широкий спектр загроз продовольчій безпеці України, які здобувачка систематизує у сім взаємопов'язаних блоків. Разом із тим вважаємо, що у роботі не приділено належної уваги проблемі кадрового забезпечення аграрного сектору в умовах війни, яка має безпосередній вплив на стан продовольчої безпеки і заслуговує на окремий розгляд. Дисертантка побіжно згадує про брак робочої сили серед чинників, що ускладнюють діяльність аграрних підприємств, однак це питання не отримало системного аналізу, тоді як його гострота в сучасних умовах є очевидною. Воєнні дії спричинили глибоку трансформацію структури зайнятості у сільській місцевості, зумовлену мобілізацією значної частини працездатного чоловічого населення, масовою внутрішньою та зовнішньою міграцією, а також втратою доступу до трудових ресурсів на тимчасово окупованих і прифронтових територіях. Поза увагою залишилися такі суттєві аспекти, як дефіцит кваліфікованих механізаторів та агрономів, зростання навантаження на жінок у сільському господарстві, потреба у перекваліфікації та залученні ветеранів до аграрної праці у повоєнний період, а також роль освітніх інституцій у відтворенні кадрового потенціалу галузі. Варто зауважити, що проблема кадрового забезпечення аграрного сектору не є суто українським явищем, оскільки дефіцит сільськогосподарської робочої сили та старіння зайнятих в агропродовольчій сфері належать сьогодні до пріоритетних викликів для розвинених країн, зокрема держав Європейського Союзу та США, а в окремих із них уже набули ознак системної проблеми, що додатково підкреслює доцільність розгляду цього аспекту в українському контексті. Доповнення дослідження аналізом кадрової складової, зокрема у контексті запропонованого механізму та його освітнього блоку, дозволило б повніше відобразити системний характер впливу війни на агропродовольчу систему.

4. Заслуговує на схвалення проведений у розділі 3 аналіз міжнародного досвіду забезпечення продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів, на основі якого здобувачка обґрунтовує напрями адаптації найкращих практик до українських реалій. Разом із тим вважаємо за необхідне звернути увагу на

дискусійність самого добору країн для порівняльного аналізу. Переважна більшість досліджуваних держав, зокрема Ємен, Сирія, Судан та Південний Судан, належить до країн із низьким рівнем доходів, слабкою інституційною спроможністю та хронічною, багаторічною залежністю від міжнародної гуманітарної допомоги, для яких продовольча криза є радше перманентним станом, аніж наслідком окремого безпекового шоку. Натомість Україна, попри суттєві військові втрати, залишається державою із середнім рівнем доходів, розвиненим і технологічно спроможним аграрним сектором та значним експортним потенціалом, що робить її становище принципово відмінним від ситуації в зазначених країнах. Унаслідок цього частина запропонованих здобувачкою напрямів адаптації, зокрема інтеграція гуманітарних механізмів у систему забезпечення продовольчої безпеки та подолання залежності від продовольчої допомоги, є релевантною переважно для окремих прифронтових та деокупованих територій, а не для держави загалом. Окремо слід наголосити, що сучасний контекст забезпечення продовольчої безпеки дедалі більше визначається процесами геополітизації продовольства, коли продовольчі ресурси та логістичні коридори перетворюються на інструмент тиску і шантажу, а загрози судноплавству у стратегічно важливих вузлах, зокрема в районах Ормузької протоки та Червоного моря, безпосередньо впливають на стабільність світових продовольчих ринків і на становище країн-імпортерів. Урахування цього виміру дозволило б розглядати досвід окремих африканських та близькосхідних держав не ізольовано, а у зв'язку з ширшими тенденціями використання продовольства як засобу геополітичного впливу, що є особливо актуальним з огляду на блокування морських логістичних шляхів України. Вдалим у цьому сенсі є залучення досвіду Ізраїлю та Ефіопії, які демонструють моделі розбудови власної продовольчої стійкості за наявності безпекових загроз, проте загалом критерії відбору країн потребують додаткового обґрунтування. На нашу думку, дослідження набуло б більшої переконливості за умови ширшого залучення досвіду держав, що перебувають у становищі, наближеному до українського, тобто мають

розвинений експортно орієнтований агросектор за одночасної дії безпекових, логістичних та інфраструктурних загроз, оскільки саме такий досвід є найбільш придатним для перенесення на національний ґрунт.

5. Запропонований дисертанткою у п. 3.2 механізм підвищення рівня продовольчої безпеки держави охоплює соціальну орієнтованість як один із базових принципів, а серед економічних інструментів виокремлює цільову підтримку вразливих верств населення. Разом із тим у роботі не розкрито інституційного каналу, через який ця підтримка доходить безпосередньо до найбільш вразливих категорій громадян у формі саме продовольства, а не виключно грошових виплат чи дотацій виробникові. Здобувачка переконливо доводить у п. 2.3, що значна частина населення втратила економічний доступ до продовольства навіть за умови його фізичної наявності на ринку, проте інструментарій реагування зводиться переважно до державної підтримки аграрного виробника та міжнародної гуманітарної допомоги. Поза увагою залишився такий інституційний механізм, як продовольчі банки, що у розвинених країнах є усталеною складовою національних систем продовольчої безпеки і виконують функцію перерозподілу придатного до споживання продовольства, яке вилучається з обігу, на користь осіб, що його потребують. Зокрема, у США ця функція реалізується через загальнонаціональну мережу продовольчих банків *Feeding America*, а в Європейському Союзі координацію відповідної діяльності здійснює *Європейська федерація продовольчих банків*, яка охоплює десятки країн. Показово, що дотичний матеріал у роботі вже наявний: дисертантка аналізує ізраїльський досвід боротьби з харчовими втратами та відходами і діяльність волонтерської спільноти JLM Food Rescuers (п. 3.1), однак зупиняється на рівні «порятунку їжі» і не виходить на інституціалізовану модель продовольчих банків, яка концептуально виростає саме з цього поля. Звертаємо увагу й на те, що актуальність цього інструменту суттєво зросла в умовах скорочення обсягів міжнародної гуманітарної допомоги, коли держави змушені шукати внутрішні механізми перерозподілу продовольчих ресурсів. Водночас слід наголосити, що європейська та американська моделі

продовольчого банкінгу не пропонують готового рішення, придатного для механічного перенесення на український ґрунт, оскільки їхня ресурсна база значною мірою формується за рахунок надлишків роздрібної торгівлі та структурного перевиробництва, характерного для економік із високим рівнем споживання, чого в Україні в умовах воєнного часу не спостерігається. Більше того, навіть у розвинених країнах продовольчі банки нерідко не справляються із завданням подолання продовольчої незабезпеченості, а перетворюються на постійний елемент соціальної інфраструктури, що пом'якшує наслідки бідності, проте не усуває її причин, на що дедалі частіше звертають увагу європейські дослідники. Вважаємо, що інтеграція інституту продовольчих банків до запропонованого авторкою механізму, за умови критичного осмислення обмежень західних моделей, суттєво посилила б практичну значимість дослідження та повніше розкрила б його соціальну спрямованість.

Проте висловлені зауваження та рекомендації стосуються переважно дискусійних питань, не зменшують науково-теоретичної та практичної цінності роботи в цілому й не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності). Основні положення дисертації у достатньому обсязі висвітлено у наукових статтях та тезах доповідей на науково-практичних конференціях, що за якісними та кількісними показниками відповідають вимогам, які висуваються до матеріалів, опублікованих за темою дисертаційного дослідження.

Тема дисертаційного дослідження є актуальною. Сформульовані дисертанткою висновки достатньою мірою аргументовані, відзначаються науковою новизною та мають як теоретичне значення для розвитку науки у сфері національної безпеки, так і практичну цінність для удосконалення механізмів забезпечення продовольчої безпеки України в умовах гібридних загроз та економічної стійкості.

Дисертаційна робота Олексунь Надії Олександрівни на тему «Продовольча безпека України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості» є завершеною, самостійною кваліфікаційною науковою працею, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливе наукове завдання, пов'язане з обґрунтуванням теоретико-методичних положень та розробкою науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки України.

Загальний висновок:

Дисертація на тему «Продовольча безпека України в контексті гібридних загроз та економічної стійкості» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 (з усіма змінами), а її авторка, Олексунь Надія Олександрівна, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)».

Офіційний опонент

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка

Наталія РЕЗНІКОВА

Підпис засвідчує
Вчений секретар
КАРАУЛЬНА

